

READING STRATEGIES IN MULTILINGUAL CONTEXT

Marija Todorova

Faculty of Philology, Goce Delcev University – Stip, North Macedonia

marija.todorova@ugd.edu.mk

Abstract: Reading comprehension for multilingual people, which refers to their ability to effectively understand and interpret written texts across different languages, represents a complex cognitive challenge involving various cognitive processes and reading strategies to facilitate and enhance comprehension. The aim of this paper is to provide a comprehensive theoretical overview of reading strategies, such as cognitive, metacognitive and socio-affective strategies, and their impact on comprehension, explaining how each of them contributes to effective reading comprehension by multilingual readers. The paper also examines how factors such as linguistic distance, proficiency levels, and cultural context influence the selection and effectiveness of reading strategies. It emphasizes the complex relationship between a readers' linguistic background and their use of these strategies, pointing out that more proficient multilingual readers typically demonstrate greater flexibility and effectiveness in their strategy use. Additionally, the paper discusses the role of the educational institutions and teaching methods in developing strategic reading skills, stressing the importance of customized approaches that address the specific challenges experienced by multilingual readers. This review may have theoretical implications for learners and teachers in the process of learning or teaching reading strategies.

Keywords: reading strategies, multilingual context, reading comprehension, foreign (L3) language acquisition.

СТРАТЕГИИ ЗА ЧИТАЊЕ ВО ПОВЕЌЕЈАЗИЧЕН КОНТЕКСТ

Марија Тодорова

Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Северна Македонија

marija.todorova@ugd.edu.mk

Резиме: Читањето со разбирање во повеќејазичен контекст е сложен когнитивен предизвик за повеќејазичните луѓе, кој вклучува различни когнитивни процеси и стратегии за читање. Овие стратегии се однесуваат на нивната способност за ефективно разбирање и интерпретација на пишани текстови на различни јазици. Целта на овој труд е да се даде сеопфатен теоретски преглед на стратегиите за читање, како што се когнитивните, метакогнитивните и социо-афективните стратегии, и нивното влијание врз разбирањето, објаснувајќи како секоја од нив придонесува за ефективно разбирање од страна на повеќејазичните читатели. Трудот, исто така, анализира како факторите како јазичната блискост, нивоата на владеење и културниот контекст влијаат на изборот и ефективноста на стратегиите за читање. Ја истакнува сложената врска помеѓу претходното јазично знаење на читателите и употребата на овие стратегии, посочувајќи дека поумешните повеќејазични читатели обично покажуваат поголема флексибилност и ефективност во користењето на стратегиите. Дополнително, трудот ја разгледува улогата на образовните институции и наставните методи за развој на вештините за користење на стратегии за читање, истакнувајќи ја важноста на пристапите, кои треба да бидат приспособени за да одговорат на специфичните предизвици со кои се соочуваат повеќејазичните читатели. Овој преглед може да има теоретски импликации како за учениците така и за наставниците во процесот на учење или предавање на стратегии за читање.

Клучни зборови: стратегии за читање, повеќејазичен контекст, читање со разбирање, усвојување на странски (J3) јазик.

1. ВОВЕД

Читањето претставува многу сложен процес што речиси секогаш го вклучува претходното знаење, а е условен од мотивацијата. Особено кога се работи за усвојување на странски јазик, учениците со себе носат поголемо или помало искуство така што поврзаноста на читањето со претходното знаење на читателот е неизбежна (Хаџи-Николова и др., 2019).

Читањето на трет јазик (J3) е често покомплексно од читањето на втор или мајчин јазик, бидејќи вклучува низа когнитивни процеси и стратегии кои може значително да се разликуваат од оние што се користат од еднојазични или двојазични лица со цел да го олеснат разбирањето на пишаниот текст на третиот јазик. Повеќејазичниот читател мора да се справува не само со сложеноста на целиот јазик (J3), туку и со

потенцијалните интерференции или бенефити од првиот (J1-мајчин) или вториот (J2-прв странски) јазик. Тој често мора да го користи своето претходно јазично и културно знаење, да приспособува различни стратегии за читање и да го контролира потенцијалното когнитивно оптоварување. Овој труд има за цел да навлезе подлабоко во овие сложености, да даде преглед на различните видови стратегии кои се клучни за ефективно и успешно читање со разбирање на текстови на трет јазик и да даде објаснување како овие стратегии можат ефективно да се развијат и искористат во повеќејазични образовни контексти. Исто така, ќе се осврне и на факторите кои влијаат на изборот и ефективноста на стратегиите за читање, на улогата на претходното јазично знаење на читателите и на влијанието на образовните институции и наставниците за развојот на вештините за користење на стратегии за читање.

2. ТЕОРЕТСКИ ПРЕГЛЕД НА СТРАТЕГИИТЕ ЗА ЧИТАЊЕ

Стратегиите за читање им помагаат на учениците да читаат ефективно, а примената на соодветни стратегии придонесува за подобрување на нивните вештини за читање и може да доведе до високи академски постигнувања. Стратегиите за читање се свесни, промислени дејства што читателите ги применуваат за полесно и подобро разбирање на пишаните текстови. Според Афлербах и Чо (Afflerbach & Cho, 2009), стратегиите за читање се свесни или планирани активности кои им помагаат на читателите да декодираат текст, да разбираат зборови и да го разберат вистинското значење на текстот. Овие стратегии се од суштинско значење за да се добри разбирањето на читателите (Neuenhaus et al., 2022), особено во повеќејазични контексти, каде што тие често се соочуваат со непознат речник, синтакса и различни културни поими. Затоа, читателите кои применуваат различни и соодветни стратегии при читањето ќе можат полесно и подобро да ги разберат текстовите, да ги постигнат своите цели и да постигнат високи резултати во читањето (Tunga, 2020).

Во контекст на J3, читателите честопати треба да „преминуваат“ од еден јазик на друг, користејќи го своето знаење од J1 или J2 за да го разберат текстот на J3. Овој процес вклучува трансфер на стратегии од еден јазик на друг, нивно прилагодување како и развивање на нови, уникатни стратегии кои се потребни и соодветни за да се разбере текстот на J3. Истражувањата покажуваат дека успешни повеќејазични читатели се оние кои умеат ефективно да применат различни стратегии во зависност од задачата, текстот и контекстот. Изборот на стратегии во голема мера зависи и од целите на читателот т.е. дали се стреми кон генерално или општо разбирање на текстот, разбирање на конкретни информации или критичка анализа. Затоа, од суштинско значење е да се разберат достапните видови стратегии и нивниот придонес за разбирањето на текст на J3.

Постојат различни класификации на стратегиите за читање. Обично се поделени во три главни категории: стратегии што се применуваат пред читање кои го подготвуваат читателот за текстот, стратегии за време на читање кои помагаат во разбирањето на текстот и стратегии што се применуваат после читањето на текстот кои помагаат да се размислува за содржината и да се анализира истата. Оксфорд (Oxford, цитирано во Rusgandi, 2023, p. 60) ги дели стратегиите за читање во шест категории: когнитивни, метакогнитивни, стратегии поврзани со меморијата, компензациски, афективни и социјални. Според Мохтари и Шиори (Mokhtari & Sheorey, 2002) стратегиите за читање се делат на: метакогнитивни, когнитивни и стратегии за поддршка т.е. глобални стратегии, стратегии за решавање на проблеми и стратегии за поддршка (Mokhtari & Sheorey, 2002). Гудман пак (Goodman, 1967) ги класифицира во два модела на процесирање на информации: стратегии за „bottom-up“ и „top-down“ процесирање. Во овој дел ќе се задржиме и ќе ги објасниме двете главни категории на стратегии за читање, когнитивните и метакогнитивните, кои се клучни во контекст на читање со разбирање на текстови на J3.

А. Когнитивни стратегии

Когнитивните стратегии им помагаат на читателите да разберат и да го сфатат текстот користејќи го нивното претходно знаење за јазикот и светот. Овие стратегии вклучуваат директна работа со текстот за да се декодира, извлече или да се конструира значење. Шиори и Мохтари (Sheorey & Mokhtari, 2001 p. 431) ги дефинираат когнитивните стратегии како „промислени постапки што читателите ги применуваат кога ќе се соочат со проблеми во разбирањето“. Тие им помагаат да го подобрат разбирањето и вклучуваат активности како што се подвлекување на делови од текст, препрочитување на содржината или намалување на брзината на читање кога разбирањето е отежнато. Оксфорд (Oxford, 2011p. 44) ги нарекува овие стратегии „когнитивно процесирање“ и истакнува дека тие се одвиваат на три различни фази: декларативна, асоцијативна и процедурална фаза на знаење. Според Бимел и др. (Bimmel et al., 2001) постојат три групи на когнитивни стратегии што ги користат читателите. Првата група вклучува користење на јазично и нејазично претходно знаење (предвидување, одгатнување, донесување заклучоци), втората се фокусира на текстуални елементи кои имаат висока информативна вредност („skimming“, барање клучни делови, водење белешки,

сумирање) и третата група вклучува употреба на елементи за означување на структурата на текстот како на пр. сврзници или фрази.

Во контекст на читање на ЈЗ, овие стратегии се од суштинско значење за справување со непознатите јазични елементи и структури кои се среќаваат во третиот јазик. Клучни когнитивни стратегии за повеќејазичните читатели се:

- **Декодирање и препознавање на зборови:** оваа стратегија вклучува препознавање и толкување на поединечни зборови во текстот. Во повеќејазичен контекст, читателите може да се потпрат на своите вештини за фонетско декодирање, особено кога ЈЗ има правописни или фонолошки сличности со нивниот Ј1 или Ј2. На пример, говорител на англиски кој учи шпански како ЈЗ може да препознае сличности во азбуката и некои сродни зборови. Меѓутоа, може да се соочи и со предизвици поврзани со нови звуци или формирање на нови зборови, што бара адаптација на веќе постоечките вештини за декодирање.

- **Сумирање и водење белешки:** Сумирањето претставува скратување на текстот до неговите главни идеи и клучни информации, што може да биде особено корисно при читање на сложени текстови на ЈЗ, каде што разбирањето може да биде делумно поради ограничениот вокабулар или непознатата синтакса. Водењето белешки може да помогне во запаметувањето на клучни информации и поврзувањето на новото знаење со постоечкото јазично знаење од Ј1 или Ј2.

- **Одгатнување:** Способноста да се одгатне значењето на непознатите зборови или фрази врз основа на индиции за контекстот, претходното знаење или сродни зборови. На пример, ученик кој зборува шпански јазик и чита на англиски (ЈЗ) може да го погоди значењето на зборот „intelligent“ поистоветувајќи го со сличниот шпански збор „inteligente“.

- **Преведување:** Преведувањето подразбира ментално претворање на делови од текстот од ЈЗ на Ј1 или Ј2 за да се олесни разбирањето. Иако преведувањето може да биде корисна стратегија за разбирање на поединечни зборови или фрази, преголемата зависност од него може да го попречи развојот на директното разбирање на ЈЗ. Читателите треба да бидат свесни кога преведувањето е од помош а кога би било покорисно да се работи со текстот директно на ЈЗ без преведување.

Овие стратегии за читање имаат клучна улога во надминувањето на специфичните предизвици со кои се соочуваме при читањето на трет јазик (ЈЗ). Секоја од овие стратегии помага да се создаде врска помеѓу постоечкото знаење на читателот од првиот и вториот јазик и новите јазични елементи на третиот јазик. Заедно, тие ги покриваат основните аспекти на разбирањето: декодирање на непознати зборови, организирање и запаметување на новите информации, користење на претходното знаење за разбирање на контекстот и користење на познатите јазици за да се разбере значењето на новиот јазик. Комбинирањето на овие стратегии им овозможува на читателите на ЈЗ да му пристапуваат на текстот холистички и да донесуваат заклучоци врз основа на своето претходно знаење, да се справуваат ефикасно со сложеноста на третиот јазик, и истовремено да го подобруваат степенот на владеење на истиот, постепено намалувајќи ја зависноста од Ј1 и Ј2.

Б. Метакогнитивни стратегии

Метакогнитивните стратегии вклучуваат размислување за начинот на учење и употребата на когнитивните стратегии. Според Браун и др. (Brown et al., 1983) тие претставуваат вештини од повисок ред кои опфаќаат планирање, набљудување и оценување на процесот на учење или читање со разбирање. Кога станува збор за идентификување на активностите кои ги сочинуваат метакогнитивните стратегии во читањето, истражувачите имаат различни мислења. Шиори и Мохтари (Sheorey and Mokhtari, 2001) ги дефинираат метакогнитивните стратегии во читањето како „напредни техники за планирање и набљудување на разбирањето“. Оваа дефиниција е во согласност со општата концептуализација на метакогнитивните стратегии, но некои од активностите што тие ги идентификуваат, како што се на пр. предвидување или погодување на значењето на текстот, другите истражувачи ги гледаат како когнитивни стратегии наместо како метакогнитивни. Моделот на Пакити (Phakiti, 2003a, 2003b), кој ги дефинира метакогнитивните стратегии како стратегии кои вклучуваат планирање, набљудување и оценување на процесот на учење или справување со когнитивна задача, вклучува активности како напредна подготовка, идентификување на проблеми, поставување цели и оценување на стратегиите, фокусирајќи се на тоа како читателите го проверуваат и корегираат своето читање. Метакогнитивните стратегии според моделот на Оксфорд (Oxford, 2011), кој што е многу сличен со тој на Пакити, вклучуваат фокусирање, планирање, организирање, координирање, набљудување и оценување на учењето, но Оксфорд додава уште една метакогнитивна стратегија „добивање информации“, која не е вклучена во моделите на Пакити или Шиори и Мохтари.

Овие стратегии се од суштинско значење во контекст на читање на ЈЗ, каде што учениците може да се соочат со голема несигурност и треба активно да го набљудуваат, анализираат и оценуваат своето разбирање.

• **Планирање:** Ова вклучува поставување на конкретни цели за читање, како што се „skimming“ т.е. брзо прегледување на главните идеи или „scanning“ т.е. барање на конкретни информации, пред да се започне со подетално читање и да се изберат соодветни стратегии во зависност од типот и сложеноста на текстот. За сложен текст на ЈЗ, како на пример академска статија, планирањето може да вклучи прво читање на апстрактот и насловите за да се добие општа претстава, а потоа фокусирање на деловите кои се најрелевантни за нивните потреби и цели.

• **Набљудување:** За време на читањето, особено на текст на ЈЗ, важно е постојано да се следи разбирањето, да се препознае кога тоа се нарушува и соодветно да се прилагодат стратегиите. Ова значи да се проверува дали го разбирате материјалот додека читате. Ако читателот најде на неразбирлив дел од текстот и забележи дека не може да го разбере целосно, може да го препрочита, да го забави темпото на читање или да користи речник за да ги разјасни значењата. Ефективното набљудување помага да се одржува разбирањето и соодветно да се прилагодуваат стратегиите во вистинско време.

• **Оценување:** После читањето, оценувањето подразбира размислување за ефективност на користените стратегии и донесување одлуки за подобрување на читањето во иднина. На пример, по завршување на текстот, ученикот може да размисли кои стратегии му помогнале да ја разбере содржината на текстот на ЈЗ, а кои биле помалку ефективни. Ова размислување помага во изборот на подобри стратегии за следната задача за читање, што ќе овозможи поефикасно учење и разбирање во иднина.

Овие стратегии се од суштинско значење за ефективно читање на ЈЗ бидејќи обезбедуваат структуриран пристап за надминување на предизвиците при читање на помалку познат јазик. Кога учениците си поставуваат конкретни цели, го проверуваат своето разбирање и ја оценуваат ефикасноста на стратегиите, тие активно се вклучуваат во работата со текстот, што го подобрува разбирањето и запаметувањето на информациите. Овие стратегии им овозможуваат на учениците да го прилагодат својот пристап во зависност од сложеноста на текстот, непознатиот вокабулар и новите граматички структури, што на крајот води до полесно разбирање и подобри резултати во читањето. Со размислување и прилагодување на стратегиите, учениците со текот на времето го подобруваат своето ниво на владеење на ЈЗ и стануваат поавтономни читатели.

3. ФАКТОРИ КОИ ВЛИЈААТ НА ИЗБОРОТ И ЕФЕКТИВНОСТА НА СТРАТЕГИИТЕ ЗА ЧИТАЊЕ

Праксата покажува дека учениците користат различни стратегии како резултат на повеќе фактори. Можни фактори кои влијаат врз изборот на стратегиите се нивото на образование и познавање на јазикот. Според Хуанг и Нисбет (Huang and Nisbet, 2014), нивото на познавање на јазикот позитивно влијае на изборот на стратегии за читање што ги користат учениците. Истражувачи, како Оксфорд (Oxford, 2003) и Мохтари и Рајкард (Mokhtari & Reichard, 2002), посочуваат и други фактори како стилот на учење, возраста на учениците, сложеноста и типот на текстот и други. Меѓутоа, потребни се дополнителни истражувања за да се разбере како овие фактори всушност влијаат на користењето на стратегиите за читање. Но, кога станува збор за повеќејазични читатели, меѓу факторите кои влијаат на изборот на стратегиите и нивната ефикасност се издвојуваат јазичната блискост, претходното јазично знаење на читателите, нивото на владеење на третиот јазик и културниот контекст.

Јазичната блискост се однесува на степенот на сличност или разлика помеѓу јазиците што веќе ги знае читателот и целниот јазик (ЈЗ). На пример, читател кој зборува шпански и учи италијански како ЈЗ, веројатно ќе најде на многу јазични сличности што го олеснуваат и користењето на стратегии како препознавање на сродни зборови (когнати) или употреба на слични граматички структури. За разлика од тоа, читател чиј Ј1 е кинески на пр., а Ј2 е англиски, читањето на шпански како ЈЗ, би било поголем предизвик поради значителните разлики во фонологијата или синтаксата, а тоа би го отежнало изборот на стратегии. Значи, јазичната блискост има големо влијание врз изборот на стратегии за читање. Во случаи кога Ј1, Ј2 и ЈЗ имаат сличности, како што се заеднички корени, азбука или граматички елементи, читателите можат да користат меѓујазични стратегии, како на пр. препознавање на сродни зборови, за да го олеснат разбирањето. Од друга страна пак, кога не постои јазична блискост, повеќејазичните читатели можеби ќе треба поинтензивно да користат метакогнитивни стратегии како планирање и набљудување. Тие можат да планираат да читаат прво поедноставни текстови за да изградат основен вокабулар и граматичко знаење, или почесто да го следат своето разбирање за да утврдат кога треба да ги прилагодат стратегиите или да побараат помош. Во такви случаи, читателите често треба да располагаат и да работат со пообеман материјал за да ги совладуваат новите јазични карактеристики, што може да влијае и на нивното севкупно разбирање.

Нивото на владеење на целниот јазик исто така значително влијае на изборот и ефикасноста на стратегиите за читање. Истражувањата покажуваат дека помалку умешните читатели на ЈЗ имаат тенденција да се

потпираат повеќе на когнитивни стратегии, како на пр. декодирање и преведување, кои се клучни и може да им бидат од голема помош за основно разбирање. Меѓутоа, како што се зголемува знаењето, читателите стануваат повешти во користењето и на метакогнитивните стратегии како што се сумирање и предвидување на содржината и самонабљудување. Повештите читатели имаат способност да користат поширок репертоар на когнитивни и метакогнитивни стратегии и полесно и подобро да ги приспособат според барањата на текстот.

Стеканото културно знаење и искуство е од големо значење за тоа кои стратегии ќе се користат при читање на текст на ЈЗ. Читателите кои се запознаени со културолошката содржина на текстот на ЈЗ можат полесно да го разберат, бидејќи можат да се потпрат на нивното претходно знаење за да донесат заклучоци и да го предвидат и сфатат значењето на текстот. Од друга страна, читателите кои немаат познавање се приморани да користат компензациски стратегии, како на пр. барање појаснување или препрочитување. Перцепциите за читањето и образованието во контекст на културата исто така може да влијаат на изборот на стратегии. На пример, во култури каде што е нагласено заедничкото учење, учениците може да бидат посклони да користат социо-афективни стратегии, како што се групни дискусии или барање помош од соученици. Повештите многујазични читатели обично покажуваат поголема флексибилност во користењето на стратегиите. Тие можат да се потпрат на поширок репертоар на стратегии и се посposобни да избираат и да ги прилагодуваат стратегиите врз основа на контекстот. Оваа флексибилност делумно се должи на нивното искуство во справувањето со повеќејазични системи и примената на различни стратегии за различни јазици. На пример, тријазичен читател може поефикасно да користи метакогнитивни стратегии, како на пр. самонабљудување, со тоа што ќе препознае кога одредена стратегија е недоволна и ќе се префрли на друга.

4. ЗАКЛУЧОК

Читањето со разбирање во повеќејазичен контекст е сложен, динамичен процес кој вклучува широк опсег на стратегии. Изборот и ефективноста на овие стратегии се под влијание на повеќе фактори, меѓу кои и јазичната блискост, нивото на владеење на јазикот и културниот контекст. Образовните институции и наставниците имаат важна улога и треба да се стремат да го поттикнат развојот на овие стратегии преку експлицитна и прилагодена настава и дополнително да ги приспособат на различните потреби и цели на повеќејазичните ученици. Наставниците можат да користат различни методи за директно предавање на стратегиите за читање, да ја демонстрираат нивната употреба и да обезбедат можности за вежбање и повратни информации. Овој пристап е особено корисен во повеќејазичен контекст, бидејќи учениците можеби не се свесни дека постојат стратегии за читање кои би можеле да им го олеснат разбирањето на текстови на ЈЗ и не ги пренесуваат автоматски од еден јазик на друг. Експлицитната настава би ја зголемила веројатноста учениците да развијат широк репертоар на стратегии и да разберат како да ги користат флексибилно за различни јазици и текстови. Наставата треба да биде прилагодена на потребите и целите на повеќејазичните читатели и да одговори на специфичните предизвици со кои тие се соочуваат, така што при организирање и спроведување на наставниот процес, треба да се земат предвид нивното претходно јазично и културно знаење, нивото на владеење на ЈЗ, како и целите на читањето. За ученици со различни јазични основи, наставата би можела да се фокусира, на пример, на препознавање сродни зборови за јазици со заеднички корени или, во случај на целосно различни јазици, на развивање поефикасни стратегии за декодирање. За почетници е препорачливо да се работи со лингвистички слични текстови додека не развијат самодоверба а како што стануваат поискусни и поумешни, постепено да се воведуваат посложени и предизвикувачки материјали. Понатаму, разбирањето на културниот контекст во кој е напишан текстот и неговото поврзување со личните културни искуства на учениците може да го направи читањето попривлекно и позначајно. На пример, споредувањето на културните аспекти или идиоми од текстот на ЈЗ со слични изрази во Ј1 или Ј2 може да им помогне на учениците да ги сфатат јазичните и културните разлики, и полесно и подобро да ги разберат и запаметат информациите.

Овој теоретски приказ има придонес како за повеќејазичните ученици така и за наставниците, да согледаат колку е важно да се разберат стратегиите за читање и да се применуваат во повеќејазичен контекст. За учениците, развојот на метакогнитивната свест, совладувањето на различни стратегии и нивното прилагодување на различни текстови и контексти е од суштинско значење за развивање на вештината читање и подобрување на разбирањето при читање на ЈЗ и може да им помогне на учениците да станат автономни и поефективни во читањето. Наставниците пак, треба да се фокусираат на спроведување на експлицитна настава, прилагодена на потребите на учениците, која ги зема предвид нивните различни јазични основи и искуства и нивоа на владеење на ЈЗ. Тие треба да ги адресираат специфичните предизвици при читањето на ЈЗ, да ги поттикнуваат и охрабруваат учениците да експериментираат со различни стратегии, да размислуваат за нивната ефикасност и континуирано да го прошируваат својот репертоар на

стратегии што би довело до подобро разбирање на текстовите на ЈЗ и индиректно ќе придонесе за подобри резултати во учењето и усвојувањето на ЈЗ.

ЛИТЕРАТУРА

- Afflerbach, P., & Cho, B.-Y. (2009). Identifying and describing constructively responsive comprehension strategies in new and traditional forms of reading. In S. E. Israel, & G. G. Duffy (Eds.), *Handbook of research on reading comprehension* (p. 69). Routledge.
- Bimmel, P. E., van den Bergh, H., & Oostdam, R. J. (2001). Effects of strategy training on reading comprehension in first and foreign language. *European Journal of Psychology of Education, 16*(4), 509-529.
- Brown, A., Bransford, J., Ferrara, R., & Campione, J. (1983). Learning, remembering, and understanding. In J. Flavell, & M. Markman (Eds.), *Carmichael's manual of child psychology* (Vol. 3, pp. 77-166). New York: Wiley.
- Goodman, K. S. (1967). Reading: A psycholinguistic guessing game. *Journal of the Reading Specialist, 6*, 126-135.
- Hadji-Nikolova, A., Daskalovska, N., & Tasevska, M. (2019). Strategii za citanje pred, za vreme i posle citanjeto [Reading strategies before, during and after reading]. *Knowledge – International Journal, 30*(5), 1089. Institute of Knowledge Management, Skopje.
- Huang, J., & Nisbet, D. (2014). The relationship between reading proficiency and reading strategy use: A study of adult ESL learners. *Journal of Adult Education, 43*(2), 1-11.
- Mokhtari, K., & Reichard, C. (2002). Assessing students' metacognitive awareness of reading strategies. *Journal of Educational Psychology, 94*(2), 249-256.
- Mokhtari, K., & Sheorey, R. (2002). Measuring ESL students' awareness of reading strategies. *Journal of Developmental Education, 25*, 2-10.
- Neuenhaus, N., Groba, F. B., Schoor, C., & Arlelt, C. (2022). High-achieving ninth grade students' self-reported strategy use and its relation to strategic reading behavior. *European Journal of Psychology of Education.*
- Oxford, R. L. (2003). Language learning style and strategies: An overview. *GALA, 1*-25.
- Oxford, R. (2011). *Teaching and researching language learning strategies*. Harlow, UK: Pearson Education.
- Phakiti, A. (2003a). A closer look at the relationship of cognitive and metacognitive strategy use to EFL reading achievement test performance. *Language Testing, 20*(1), 26-56.
- Phakiti, A. (2003b). A closer look at gender and strategy use in L2 reading. *Language Learning, 53*(4), 649-702.
- Rusgandi, M. A. (2023). Reading strategies in enhancing students' reading comprehension: Are they still relevant? *International Journal of Educational Technology, 12*(1).
- Sheorey, R., & Mokhtari, K. (2001). Differences in the global awareness of reading strategies among native and non-native readers. *System, 29*, 431-449.
- Tunga, S. G. (2020). Cognitive strategies in reading critically by high and low achievers. *LECTIO, 1*-12. <https://www.curriculumassociates.com/blog/teaching-reading-to-multilingual-learners>, 2024.